

Helsinški *bilten*

HELŠINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
Kneza Miloša 4, Beograd;
tel/fax. 011/3349-170; 3349-167;
e-mail: office@helsinki.org.rs
<http://www.helsinki.org.rs>

BR.164 // SEPTEMBAR 2022.

Aleksandar Vučić i Vladimir Putin, jun 2020.

Foto: instagram.com

RUSIJA I SRBIJA: ZAJEDNO PROTIV LIBERALNIH VREDNOSTI

Ruska agresija na Ukrajinu bila je svojevrsni katalizator za njeno prisustvo na Zapadnom Balkanu, posebno u Srbiji. Od svih evropskih zemalja Srbija se izdvojila kao jedina koja je stala na rusku stranu, bez obzira što je glasala za rezolucije UN koje podržavaju teritorijalni integritet Ukrajine. To je bila svojevrsna taktika balansiranja pred zapadnom političkom zajednicom koja se u međuvremenu izgubila. Sedenje na više stolica, što je Srbija vešto praktikovala, tokom poslednje decenije, svelo se na rusku i kinesku stolicu.

Ekspanzija Rusije na Balkan odigrava se u trenutku kad su zemlje u regionu nekonsolidovane, ranjive, nedovršenih identiteta i stoga podložne uticaju i pritiscima. Rusija je počela da razvija instrumente javne diplomatije s ciljem da paralelno jača i dejstvo meke sile. Kao strateški važna tačka prema Evropi, Srbija je u viđenju Kremļa pogodna da postane "ogledno dobro", na kome bi se ukupna rastuća moć Rusije uspešno manifestovala. Tim pre jer je u Srbiji već dobro pozicionirana. Iako je formalno i egzistencijalno

upućena na Evropsku uniju, proruski sentiment dominira kod većine građana Srbije. U javnom i kulturnom životu rusko prisustvo najizrazitije je predstavljeno nastupima predstavnika ruske političke, naučne, kulturne i duhovne (crkovne) elite u medijima, uključujući skupove (najčešće sa geostrateškom i istorijskom tematikom).

Glavni cilj ruskog prisustva na Balkanu je opstrukcija i direktno suprostavljanje širenju NATO (primer ruskog ambasadora u BiH) i EU. Intenzivna infiltracija na najosetljivije delove Balkana počela je nakon aneksije Krima i uvođenja zapadnih sankcija, da bi vrhunac dosegla nakon agresije na Ukrajinu.

Pri tom se Rusija oslanja na istorijske, kulturne i verske veze koje se u velikoj meri preuveličavaju propagandom i diplomatijom, uz vešto korišćenje i meke moći. Već od 2005, Moskva se aktivno integriše u međunarodno tržište medija. Tada se osniva televizijski kanal *Russia Today*, koji postaje jako uticajan, a *Sputnjik* 2014. Uz to Rusija angažuje i brojne zapadne PR agencije, poznate svetske ličnosti, pomaže desne i leve pokrete i partije. Srpski provladini mediji, bez ikakvih ograda, postaju produžena ruka ruskog prodora i najšireg mogućeg prisustva u političkom prostoru i životu Srbije; to je u najvećoj meri, došlo do izražaja u danima i mesecima nakon agresije na Ukrajinu. To je jedno od objašnjenja zbog čega je u Srbiji toliko jak ruski narativ koji se meri sa onim u samoj Ruskoj Federaciji.

Osnovna poveznica sa Rusijom jeste otpor liberalnim vrednostima, uključujući i ideologiju ljudskih prava. Glavni kritičar ideologije ljudskih prava su Ruska pravoslavna crkva, a na Balkanu Srpska pravoslavna crkva. Pravoslavni teolozi, kao i određene crkve, nemaju afirmativan odnos prema savremenom konceptu ljudskih prava. Smatra se produktom Zapada, njegovih liberalnih vrednosti i individualizma. Ističe se da je prenaplašeno individualizovan i apsolutizovan i da se nameće sasvim različitim

kulturnim, društvenim i političkim miljeima kao univerzalan.

Rusija sistematski podstiče tenzije u regionu, a zapažene su njene aktivnosti u Makedoniji u vreme održavanja referenduma o promeni imena, kao i u Bosni i Hercegovini, gde podržava Milorada Dodika u sprečavanju institucionalizacije na nivou BiH. U Crnoj Gori podržala je državni udar koji nije uspeo, da bi zatim intenzivirala medijsku kampanju preko srpskih medija i određenih političara, partija i Srpske pravoslavne crkve (SPC). Njene mogućnosti u Srbiju su najveće, jer je duboko infiltrirana u SPC, službe bezbednosti, akademsku zajednicu, kulturu, među uticajne pojedince, političare, partije, desničarske pokrete i NVO.

Ruska ambasada s agilnim ambasadorima aktivno učestvuje u političkom i društvenom životu Srbije, promovišući rusko-srpsko prijateljstvo. Nekadašnji ruski ambasador Čepurin je, između ostalog, isticao da je "misija ruskog i srpskog naroda da zajedno s drugim pravoslavnim narodima budu nosioci samobitnosti pravoslavne civilizacije".¹

Tu tezu je veoma uspešno širio ruski filozof Aleksandar Dugin koji je čest gost u Beogradu. Uživa veliko poštovanje u akademskoj zajednici.² Dugin je na svojim predavanjima u Beogradu isti-

1 "A. Čepurin, Srbi i Srbija u očima ruskog ambasadora", Večernje novosti, Beograd, 2019, str 134.

2 Poovodom ubistva njegove kćerke Darije Dugin, grupa srpskih intelektualaca (njih 50) uputila pismo podrške A. Duginu u kome između ostalog, piše da je o Srbima uvek govorio u superlativima i da je "zadivljen otporom koji je pružen zapadnim centrima moći, tvrdio da su Srbi platili tako visoku cenu jer su oni na braniku slovenskog i pravoslavnog sveta, ali da zbog toga na njih treba računati u budućem poslu stvaranja jedne evroazijske integracione celine. U trenucima kada su Srbi vodili svakodnevnu bitku za golo preživljavanje, kada su zasipani bombama sa osiromašenim uranijumom, kada su bili izopšteni iz međunarodnog poretka, Aleksandar Dugin je bio jedan od onih koji su Srbe hrabрили, podizali im

cao da je “središte sveta u Srbiji”, te “da ko kontroliše Srbiju, kontroliše Balkan; kontroliše Balkan, kontroliše ogroman mediteranski strateški region. To je geopolitički aksiom za koji Srbi tako skupo plaćaju u svojoj istoriji”.³

Dugin dalje ističe da nacionalne interese Srbije štiti jaka vojska, neutralnost i aktivna politika u organizovanju opšteg balkanskog sistema odbrane i bezbednosti”. Smatra da se ne bi trebalo ograničavati isključivo na teritoriju Srbije, jer treba razmišljati globalno, što znači barem, u razmjerama Balkana i dalje na skali istočne Evrope, s pristupom Evroaziji i Bliskom istoku. Jaka Srbija – jak i nezavisan Balkan.⁴

Moskva je takođe vešto instrumentalizovala srpsku frustraciju zbog poraza i neostvarenih aspiracija u regionu. Podržala je njenu interpretaciju raspada Jugoslavije (poricanje bilo kakve odgovornosti Srbije), pa tako ambasador Aleksandar Čepurin piše: “Kao i Rusi u ruskoj imperiji, a kasnije u SSSR, Srbi su u Jugoslaviji činili državotvornu naciju. Sa raspadom obeju država ogroman broj Srba i Rusa našao se van teritorije svojih zemalja, gde su i dan danas podvrgnuti diskriminaciji, povremeno i progonima”.

Prodor Rusije bio je olakšan i činjenicom da su se Evropska unija (EU) i Sjedinjene Američke Države (SAD) dezangažovale na Balkanu nakon 2006, i 2008, zbog finansijske krize, potom Brexita, migranatske krize i napokon pandemije COVID. To je od regiona Zapadnog Balkana stvorilo ostrvo nestabilnosti, sposobno da permanentno generiše krize i šire potrese u Evropi. U svom pohodu na Balkan Moskva posebno ukazuje na

.....
samopouzdanje i poručivali da budućnost može izgledati sasvim drugačije”.

3 <https://www.scr.rs/standard.rs/2022/09/01/grupa-srpskih-intelektualaca-uputila-pismo-podrske-a-duginu/ibd.com/document/62897651/Aleksandar-Dugin-Srbija-Je-Centar-Sveta>.

4 <https://iskra.co/srbija/aleksandar-dugin-geopolitika-je-srpska-sudbina/>.

pogubnost liberalnih reformi, odnosno zapadnog koncepta demokratije u čemu ima razumevanje lokalnih autoritarnih lidera koji se opiru uređenoj modernoj državi. Tako ambasador Čepurin, kad je reč o Srbiji, ističe da su “liberalne reforme, politika ‘vesternizacije’ od 2000, do 2010. godine doveli Srbiju do sloma socijalne države, deindustrijalizacije i opšteg propadanja”.⁵

Spektar ruske meke moći je posebno obiman i krajnje osetljiv u pojedinim segmentima ekonomije – pre svega u energetskom sektoru, kao i u uticajnom prisustvu u medijima preko kojih se plasiraju dezinformacije, u delovanje crkve, obaveštajne mreže, ultradesničarskih organizacija, desničarskih partija i nevladinih organizacija. U tome se koristi veoma promišljeni narativ o zajedničkoj istoriji i bratskim odnosima sa većinski pravoslavnim zemljama, o mističnoj mesijanskoj ulozi itd.

U analizi Beogradskog centra za bezbednosnu politiku navodi se da narativi koje su koristile srpske elite i provladini mediji tokom 2020, i 2021. godine pokazuju da prorусki i prokineski narativi igraju ulogu u procesu zarobljavanja države. Forsiranjem ovih narativa, srpske elite promovišu sebe pred unutrašnjom publikom, jačaju svoju kontrolu, i prolongiraju stanje zarobljene države.⁶

Iako su gotovo sve zemlje Zapadnog Balkana poslednjih godina bile meta prorусkih dezinformacionih kampanja, na lokalnom nivou to nije bilo prepoznato kao bezbednosno pitanje. U Srbiji je svakako objašnjenje za to, to što je naprednjačka vlada bila glavni promoter preko medija pod njenom kontrolom.⁷

5 “A. Čepurin, Srbija i Srbi u očima ruskog ambasadora”, Beograd, Večernje novosti, 2019.

6 <https://bezbednost.org/publikacija/rusija-i-kina-prijatelji-i-braca-zarobljene-drzave-analiza-narativa-u-funkciji-zarobljavanja-drzave/>

7 Helsinski odbor je upozoravao na maligni uticaj još od 2014.

Sve vidljivije rusko maligno i destabilizirajuće prisustvo na Balkanu vratilo je zapadnu međunarodnu zajednicu na Balkan, posebno nakon ruske agresije na Ukrajinu. S obzirom na fragilnost zemalja Zapadnog Balkana, njegova bezbednost je ponovo dovedena u pitanje, ali ne samo Balkana, već i Evrope. Rusija ima krajnje ograničene čak i teoretske mogućnosti da vojno pomogne Srbiji koja je okružena NATO članicama; one su, na primer, sprečile preletanje aviona ruskog šefa diplomatije Sergeja Lavrova preko njihovih teritorija, i tako osujetile njegovu posetu Beogradu. Ipak Rusija može održavati tenzije, kao što je sada slučaj na Kosovu.

Samo sinergijom i zajedničkim delovanjem SAD, EU i NATO moguće je završiti evroatlantsku integraciju Zapadnog Balkana i trajno neutralisati destabilizirajući potencijal Srbije i Rusije.

SNS: PRORUSKA ORIJENTACIJA JE ISTORIJSKO OPREDELJENJE

Proruska orijentacija u Srbiji je oduvek postojala, imajući takoreći, mitski karakter. Međutim, odnos sa Rusijom u drugoj Jugoslaviji bio je izbalansiran. Tek je se dolaskom Slobodna Miloševića ta veza postala produbljenija i mnogo se očekivalo od Rusije u srpskim ratnim avanturama. Međutim, ni Gorbačov ni Jelcin nisu izašli ususret Miloševićevim očekivanjima. To ne znači da nije postojala veza sa određenim krugovima u vojsci i u bezbednosnim službama. Važna veza bio je i Miloševićev brat (Borislav) koji je bio saradnik KGB još dok je službovao u jugoslovenskoj ambasadi u Moskvi tokom sedamdesetih godina. Nakon završenog mandata ostao je tamo bez da je ikoga o tome obavestio. Nakon Miloševića, blisku saradnju s Rusijom nastavili su i Vojislav Koštunica, Boris Tadić, vojni vrh i mnogi drugi. "Demokratske vlasti" definišu spoljnu politiku Srbije koja se oslanja na četiri stuba Rusiju, Kinu, SAD i EU. Čak se i ubistvo premijera Zorana Đinđića u mnogim analizama dovodi u vezu

sa ruskim službama. Istina je da je demokratska vlast predala najvažniji energetske rasurs, Naftnu industriju Srbije (NIS) Rusiji, što je bio prethodni dogovor Miloševića i vojske. Rusija sada kontroliše ceo energetske sistem u Srbiji i može se reći da je to svojevrsna "energetska aneksija".

Međutim, produbljena proruska orijentacija koincidira s dolaskom Srpske napredne stranke (SNS) na vlast (2012), koja sistematski promovira rusofilstvo. U jednoj skupštinskoj debati tadašnji predsednik Republike Tomislav Nikolić je rekao: "Ako bi se jednog dana postavilo pitanje hoćemo li biti kolonija Evropske unije ili bilo kakav organizacioni deo Ruske Federacije, odmah bih glasao za ovu drugu varijantu".⁸

Predsednik Rusije Vladimir Putin odlikovao je predsednika Srbije Aleksandra Vučića ordenom Aleksandra Nevskog za veliki doprinos razvoju saradnje dve države (2019). To priznanje retko dobijaju strani državljani. Susreti dva predsednika su bili česti kao i njihovi telefonski razgovori. I tokom agresije na Ukrajinu Vučić se povremeno čuje sa predsednikom Putinom, kojom prilikom razmenjuju mišljenja o situaciji u Ukrajini i dešavanjima oko Kosova. Dogovoreno je da se Srbija redovno snabdeva gasom, kao i da će biti potpisan ugovor na tri godine (dogovor iz maja o.g) Dva predsednika su tom prilikom potvrdila želju za jačanjem strateškog partnerstva zasnovanog na tradicionalno bliskim vezama naroda dve zemlje.⁹

Susret Aleksandra Vulina, ministra unutrašnjih poslova, s ministrom spoljnih poslova Ruske Federacije Sergejem Lavrovom, ovog leta, bio je iznenađenje za mnoge. Vulin je tom prilikom naglasio da mu je žao što Lavrov u junu nije mogao da poseti Srbiju, istakavši da su "zabranom dolaska ministra Lavrova u zvaničnu posetu

8 <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/nikolic-evropa-ucjenjuje-rusija-pomaze-srbiji/070511033>.

9 <https://www.novosti.rs/vesti/politika/1121201/vladimir-putin-aleksandar-vucic-snadbevanje-gasom>.

Srbiji prekršeni i pogaženi svi principi međunarodnog prava”.¹⁰ Sergej Lavrov je rekao da se dijalog Srbije i Rusije postepeno razvija na svim nivoima bez obzora na složenu međunarodnu situaciju. Posebno je istako da se Vučić i Putin čuju telefonom, upoređuju pozicije i usklađuju korake.¹¹

Vulin se susreo i s drugim zvaničnicima, poput ministra odbrane Sergeja Šojgua, koji ga je tom prilikom odlikovao ordenom za zasluge u unapređenju saradnje Srbije i Rusije u oblasti odbrane.¹²

Društveni patriotski pokret “Besmrtni puk” od 2012. godine svakog 9. maja na Dan pobeđe nad fašizmom u Rusiji organizuje marš za žrtve rata, koji se proširio i na druge države. 2019. godine održan je i u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i još osam gradova Srbije. To je deo šireg procesa transformacije kulture sećanja u Srbiji i pokušaj je da se na taj način manipulacijom žrtavama ratova, od 1945. do 1999, ostvari istorijski revizionizam i izjednače žrtve kolaboracionista i žrtve antifašističkog pokreta. Odnosno, da se relativizuju zločini četničkog pokreta u Drugom svetskom ratu i odgovornost Srbije u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina. U tom proruskom projektu Zapad i NATO su u ratu u SR Jugoslaviji 1999, prikazani kao agresor i neprijatelj, a povorku “Besmrtnog puka” u Nišu predvodio je haški osuđenik general Vladimir Lazarević, koji je vodio rat protiv Alijanse.¹³

10 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/314874/Vulin-u-Moskvi-Lavrovu-hvalio-prijateljstvo-Vucica-i-Putina-Rosteh-delegaciji-delio-medalje.html>.

11 <https://www.danas.rs/vesti/politika/lavrov-vucic-i-putin-se-cuju-telefonom-uporedjuju-pozicije-i-uskladjuju-korake/>.

12 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/314874/Vulin-u-Moskvi-Lavrovu-hvalio-prijateljstvo-Vucica-i-Putina-Rosteh-delegaciji-delio-medalje.html>.

13 http://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/javno_mnenje_decembar_18.pdf.

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA I RUSOFILSTVO

Pravoslavlje se i kod Srba i kod Rusa čvrsto vezalo za stvaranje države i u oba slučaja tokom brojnih i snažnih kriza države igralo je snažnu integrativnu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta. Revitalizacija religije odvijala se prvenstveno politizacijom religije, odnosno, u kontekstu urušenog identitetskog (socijalističkog) okvira, reafirmisanjem tradicionalnih etničkih i konfesionalnih obrazaca u cilju homogenizacije identiteta u nacionalnim okvirima. Sakralizacija nacionalnog identiteta političkim elitama ojačavala je moć, a verskim elitama je konačno omogućavala dugo iščekivani povratak u javnu sferu i vraćanje bar dela izgubljenih privilegija.¹⁴

Najjača i najdublja veza s Rusijom odvija se preko Ruske pravoslavne crkve, što je u aktuelnim događajima veoma vidljivo (litije u Crnoj Gori 2022, litije u Beogradu protiv Parade ponosa 2022).

Rusku pravoslavnu crkvu karakterišu izrazito konzervativne vrednosti. Osim toga, zajedno s državom sprovodi agresivnu državnu politiku u susedstvu i, kao što je u slučaju Ukrajine, opravdava agresorski rat protiv nje. Patrijarh Kiril, bliski Putinov saveznik, smatra rat u Ukrajini štitom od Zapada koga smatra dekadentnim, osobito zbog toga što prihvata homoseksualnost.¹⁵ Pokušaj pape Franje da patrijarha Kirila savetuje da ne bude “ministrant” Kremlja nije uspeo, jer u odgovor dobio sva njegova opravdanja za rat.¹⁶

Tokom trodnevne posete Srbiji, polovinom novembra 2014. godine, patrijarh Kiril je izjavio da,

14 Srdjan Barišić, “Uloga Srpske pravoslavne crkve u profilisanju državne politike”, Potka srpskog identiteta, , Helsinski odbor, Beograd, 2016.

15 <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/papa-franjo-je-nazvao-partijarha-kirila-putinovim-ministrantom-stigla-reakcija-ruske-pravoslavne-crkve/>.

16 Isto.

kad “ruski čovek dođe u Srbiju, on se zaista oseća kao kod kuće”, a da “zajedništvo vere, kulture, veoma bliske istorijske veze, zajednička krv prolivena za zajedničke pobeđe, sve to čvrsto povezuje naše narode”.¹⁷

I Srpska pravoslavna crkva je imala važnu ulogu u mobilisanju srpskog naroda za promene koje je Srbija planirala nakon Titove smrti. Aktivno je podržavala rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Poznato je i da Srpska pravoslavna crkva nikad nije priznavala “avnojevske granice”, smatrajući ih komunističkim i time neodrživim u novim okolnostima. Nakon 2000. godine dobija ogroman javni i medijski prostor i učestvuje u oblikovanju novog vrednosnog sistema, u čemu ima dominantnu ulogu.

Teološko oblikovanje javnog prostora u Srbiji počelo je nakon 2000. godine, kad pravoslavlje s političkim pretenzijama počinje da oblikuje društveni prostor, pri čemu se ugrožavaju prava drugih na sopstveni identitet. Odbacuju se sekularne vrednosti civilnog društva – demokratija, civilno društvo, pluralistički diskurs, sekularna i verska tolerancija i individualna ljudska prava.

Tokom devedesetih unutar SPC dominira svetosavska ideologija koju zastupaju Otačastveni pokret Obraz, Sveti Justin Filozof, Dveri srpske. Sintagma te ideologije je – jedan narod jedne religije u jednoj državi.

Većina desničarskih grupa i intelektualaca zalaže se za “svetosavski identitet srpskog naroda”, kao oslonac na kome “počivaju sve pobeđe i nade u oporavak Srbije”. Dominantna nacionalistička elita snažno se opire reformi države i društva pod izgovorom da to uništava srpski identitet.

Završni radovi na izgradnji Hrama Svetog Save karakteriše manifestan vid intenzivne saradnje Rusije i Srbije, odnosno Ruske pravoslavne crkve

i Srpske pravoslavne crkve. Čak je oslikavanje Hrama pripalo Rusiji (navodno zbog nedostatka para), projekat vredan 30 miliona eura, a realizovalo ga je 300 ljudi iz Rusije i Belorusije.

2012. godine, tadašnji ruski ambasador u Beogradu Aleksandar Konuzin je odlikovan Ordenom Svetog Save prvog stepena. Isto odlikovanje uručeno je 2008. godine njegovom prethodniku ambasadoru Aleksandru Aleksejevu. Odlikovani su i mnoge druge značajne ličnosti, poput Dimitrija Medvedeva, predsednika Ruske Federacije, patrijarha moskovskog i sve Rusije Aleksija II, Aleksandra Solženjicina, pisca, nobelovca, Jurija Luškova, gradonačelnika Moskve, Sergeja Šojgua, ruskog ministra za poslove civilne zaštite, vanredne situacije i otklanjanje posledica nepogoda, generala armije, kao i Borisa Kostenskog, generalnog direktora najveće pravoslavne televizijske stanice na svetu, TV Spas u Moskvi.

Ruska pravoslavna crkva podržava SPC u njenom stavu o Kosovu. Tokom susreta sa srpskim patrijarhom u Moskvi, patrijarh Kiril je izjavio da je Ruska pravoslavna crkva saglasna sa stavovima Srpske pravoslavne crkve: “Mi bezrezervno podržavamo pravedan stav Srpske pravoslavne crkve u vezi sa Kosovom i Metohijom i ostaćemo u dijalogu i sa rukovodstvom Rusije i drugih država po pitanju odbrane stava koji delimo sa Srpskom pravoslavnom crkvom”.¹⁸

Ruska pravoslavna crkva je u brojnim prilikama izražavala zabrinutost za srpski narod i manastire i hramove Srpske pravoslavne crkve na Kosovu. Predsednik Odeljenja za spoljne crkvene veze Moskovske patrijaršije mitropolit volokolamski Ilarion je između ostalog izrazio nadu da će biti pronađeno političko rešenje koje neće biti jednostrano, nego će zadovoljiti obe strane, te da je “Ruska pravoslavna crkva uvek dosledno podržavala Srpsku pravoslavnu crkvu i njene interese

17 “Patrijarh postao najglasnija opozicija”, Danas, 18. oktobar 2011. godine

18 <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/895527/patrijarh-irinej-trazi-pomoc-ruskog-patrijarha-za-kosovo>.

na čitavoj njenoj istorijskoj kanonskoj teritoriji, uključujući i Kosovo".¹⁹

Ruska crkva učestvuje u ruskoj anti-NATO propagandi. Uticaj RPC na SPC nosi i rizik po evropsku bezbednost. SPC se koristi kao sredstvo za destabilizaciju i učešće u političkom životu pojedinih država, što je deo taktike koja omogućava Kremlju da realizuje svoje ciljeve na Balkanu (BiH, Crnoj Gori i Makedoniji), krijući se iza maske religije, duhovnosti i zaštite pravoslavnih vrednosti.

Mitropolit Ilarion (RPC) je podržao SPC u borbi koju je vodila protiv diskriminatornog Zakona o slobodi veroispovijesti u Crnoj Gori. Izrazio je divljenje litijama i ocenio da je posredi pokušaj nacionalizacije crkvene imovine i njenog prenošenja na nekanonsku crnogorsku crkvu. Govoreći o granicama crkvene jurisdikcije i duhovnim centrima rekao je da se one nikada nisu poklapale sa administrativnim granicama država.²⁰

Mitropolit Ilarion je često iznosio političke stavove, pa je tako prilikom jedne posete Beogradu uputio upozorenje predsedniku Crne Gore Milu Đukanoviću da će, ukoliko ne revidira stav o formiranju sopstvene raskolničke crkve, proći kao bivši predsjednik Ukrajine Petro Porošenko.²¹

Andrej Nikolaidis, novinar tvrdi da je "glavni kanal ruskog uticaja na Balkanu – pa i onog

kulturnog – Srpska pravoslavna crkva. Glavni, ali ne i jedini. Ruska mreža je prilično široka i razgranata, a čine je mediji, korumpirani političari, analitičari, NVO i, napokon, korisni idioti. Ruska politika – pa i ona kulturna – na Balkanu je prevashodno destruktivna. Ona ne nudi nikakvu novu vrednost. Umesto toga, budi žal za takozvanim "prošlim, boljim vremenima" kada se, navodno, "znao red". Ona je autoritarna, saborna i imperijalna i u sebi spaja i staljinističke i nacionalističke elemente. U njenoj interpretaciji, koju lako i prirodno prihvataju ovdašnje nacionalističke i klerikalne elite – ne samo one pravoslavne, nego i ona "tvrdo" katolička – "zapad i njegova kultura su zbir zala i ogrješenja o božije zapovijesti i tradicionalni moral".²²

RUSIJA I NATO NA BALKANU

Osim pokoravanja Ukrajine, NATO i zapadni model demokratije postali su glavni ratni cilj Rusije. Tek pre nekoliko godina Rusija je proglasila da je širenje NATO na Balkanu (misli se na Bosnu i Srbiju) protiv ruskih interesa. To se poklapa sa radikalizacijom anti-NATO kampanje u Srbiji koju inspiriše Moskva preko *Sputnika* i drugih medija prisutnih u regionu. To su zdušno preuzeli i srpski mediji posebno oni pod kontrolom Aleksandra Vučića.

Nakon pada Slobodana Miloševića i demokratiskih promena Srbija se opredelila za članstvo u EU, što je zvanično i dalje cilj. Srbija je 2003, postala članica Saveta Evrope, a 2006, je sa NATO sklopila Partnerstvo za mir. Od tada saradnja sa NATO, posebno SAD, Velikom Britanijom i Norveškom, napreduje i produbljuje se. Srpski parlament je 2016, doneo odluku o podizanju saradnje sa NATO nakon čega je ratifikovan *Individualni akcioni plan partnerstva Republike Srbije i NATO (IPAP)*.

19 https://www.glassrpske.com/lat/novosti/vijesti_dana/ruska-crkva-zabrinuta-za-sudbinu-srpskog-naroda-i-svetinja-na-kosovu/379437.

20 Митрополит волоколамски Иларион (Алфеев): Напади на Српску Православну Цркву у Црној Гори је напад на канонско Православље, 4.8.2020, Srpska pravoslavna crkva, Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/mitropolit_voloKolamski_ilarion_alfejev_napadi_na_srpsku_pravoslavnu_crkvu_u_cрној_gori_je_napad.

21 Mitropolit RPC poručio: Đukanović će proći kao Porošenko, 26. maj 2020, Standard, Dostupno na: <https://www.standard.co.me/politika/skandalozno-mijesanje-ruske-crkve-u-unutrasnje-stvari-crne-gore-đukanovic-ce-proci-kao-porosenko/>.

22 <https://zurnal.info/clanak/meKi-uticaj-uz-pomoc-djece-crkve-motorista-i-laznih-humanitaraca/23420>.

Mada se Rusija tada nije eksplicitno suprotstavljala članstvu u NATO, isticala je interese Rusije. Ambasador Ruske Federacije u Srbiji, Aleksandar Konuzin, je izjavio: “Poštovaćemo odluku koju ćete sami doneti, ali računamo da će Beograd s poštovanjem prići našim razmišljanjima da bi ulazak u NATO predstavljao pretnju po bezbednost Rusije”.²³

Jedan od ruskih argumenata protiv NATO članstva Srbije je to što bi time dala legitimitet NATO intervenciji u SRJ 1999, koju je Rusija doživela kao “konačno poniženje” od Zapada. Takođe jedan od argumenata je i to što intervencija nije imala odobrenje SB UN. Rusija tada menja vojnu doktrinu i spoljopolitički koncept, što koincidira sa Putinovim dolaskom na vlast. Kosovo je jedini pravni argument koga Rusija koristi zbog mogućnosti stavljanja veta na članstvo Kosova u UN. Srbija pak drži Kosovo kao argument za traženje kompenzacije u Republici Srpskoj, tvrdeći da i ona ima parvo na samoopredeljenje. U Srbiji nema svesti da se Kosovo rešava bez Rusije, da ona u tome i ne pokazuje želju da učestvuje, da se nijednim svojim gestom ne angažuje kako bi se ono rešilo u korist Srbije, kako najšira javnost u Srbiji neosnovano ali bezgranično veruje.

Mada je vojna saradnja sa NATO na veoma visokom nivou, Srbija ima i veoma razvijenu vojnu saradnju s Rusijom, odnosno kako su mninistar odbrane Vulin i ruski ambasador Bocan-Harčenko istakli ona je na “istorijskom vrhuncu”.²⁴

Sporazum o vojnoj saradnji Srbije i Rusije potpisan je krajem 2013. godine. U skladu sa tim sporazumom dve vojske su počele da planiraju zajedničke vojne vežbe, a prva koja je održana bila je “Srem 2014” na poligonu “Nikinci” kod Sremske Mitrovice. Zanimljivo je da je ta vežba

održana prilikom prvog dana posete ruskog patrijarha Kirila.

Komercijalni vid saradnje postoji više od deset godina, kupovina ruskog naoružanja postala je dominantna, a zajedničke vojne vežbe, obuka, ruske donacije Srbiji su već ustaljena praksa. Međutim, nije prošao ruski zahtev da se pri srpskom ministarstvu odbrane otvori kancelarija ruskog ministarstva odbrane.

Beogradski centar za bezbednosnu politiku u svojoj analizi ističe da se vojna saradnja između Srbije i Rusije često predstavlja na hiperboličan način od strane provladinih medija sa ciljem samopromocije. Međutim, nedoslednosti koje se tiču vojne saradnje sa Rusijom mediji pod vladinom kontrolom često ne prenose javnosti objektivno. Primer za to je ruska donacija šest lovačkih aviona MIG-29 Srbiji 2017. godine. Iako se ova transakcija formalno kvalifikovala kao donacija, Beograd je i dalje morao da plati Moskvi 185 miliona dolara za njihovu opravku.²⁵

RUSKI HUMANITARNI CENTAR U NIŠU

Srpsko ruski centar su od samog formiranja, pre deset godina, pratile kontroverze, među kojima je jedna od najvećih sumnja da je reč o ruskoj obaveštajnoj, pa i vojnoj bazi, na osetljivoj lokaciji, nadomak NATO baze na Kosovu i Metohiji. Zapadni centri ga stalno sumnjiče za obaveštajne delatnosti, posebno zbog toga što traži diplomatski status za svoje zaposlenike. Zbog zapadnog otpora do sada se to nije dogodilo.

Odnos predsednika Vučića prema pitanju diplomatskog statusa Centra svodi se na njegovo balansiranje: “Ukoliko potpiše diplomatski status za niške Ruse kritikovale bi ga pristalice EU,

23 <https://milanmilenkovic.wordpress.com/2013/05/07/zasto-je-rusija-protiv-clanstva-srbije-u-nato/>.

24 <https://www.srbija.gov.rs/vest/479325/vojna-saradnja-srbije-i-rusije-na-istorijskom-vrhuncu.php>.

25 <https://bezbednost.org/publikacija/rusija-i-kina-prijatelji-i-braca-zarobljene-drzave-analiza-narativa-u-funkciji-zarobljavanja-drzave/>.

a ukoliko ne potpiše – kritikovali bi ga rusofili”. Predsednik navodi da brine o interesima Srbije i da će javnost biti obaveštena kad bude bilo promena po ovom srpsko-rusko-niškom pitanju.²⁶

Nakon sve glasnijih zahteva da se Srbija zbog ruske invazije na Ukrajinu uskladi sa evropskom spoljnom politikom došlo je do promene odnosa prema Centru. Odluku o tome formalno treba da donese nova vlada nakon formiranja. Međutim, još uvek nema zvaničnih informacija o Centru.²⁷

Sumnje u pravu funkciju Centra podhranjuju se i činjenicom da njegov rad nije transparentan. Malo se zna o njegovim konkretnim aktivnostima koje javnosti uopšte nisu poznate. Centar je inače smešten nekoliko stotina metara od niškog aerodroma i na gotovo istoj udaljenosti od autoputa, pa je samim tim dodatno sporan.²⁸

General Momir Stojanović, nekadašnji direktor Vojnobezbednosne agencije Srbije, kazao je da “srž” Centra čini najsavremeniji trenažer za obuku jedinica protivpožarne zaštite, kakav postoji samo u Moskvi.²⁹ On smatra da “na osnovu ljudskih i materijalnih kapaciteta, nema govora da Centar može da se bavi obaveštajno-izviđačkom aktivnošću. Po svojoj mreži i statusu pre bi Naftna industrija Srbije (NIS) mogla da predstavlja obaveštajni punkt ruske obaveštajne službe”.³⁰

Dragan Šutanovac, osnivač Saveta za strateške politike, smatra da srpsko-ruski “humanitarni centar” u Nišu nije opravdao svoje postojanje, a

26 <https://www.juznevesti.com/Politika/Vucic-o-diplomatskom-statusu-za-Ruski-centar-u-Nisu-lzmedju-kritika-evrofila-i-rusofila.sr.html>.

27 <https://rs.n1info.com/vesti/demostat-srbija-ce-promeniti-status-srpsko-ruskog-humanitarnog-centra-u-nisu/>.

28 <https://www.juznevesti.com/Politika/Vucic-o-diplomatskom-statusu-za-Ruski-centar-u-Nisu-lzmedju-kritika-evrofila-i-rusofila.sr.html>.

29 <https://www.danas.rs/vesti/politika/cime-se-bavi-rusko-srpski-humanitarni-centar-u-nisu/>.

30 Isto.

u svetlu sankcija koje su evropske zemlje uvele Rusiji više nema dileme da je neophodno izvršiti suštinske promene koja bi zaista omogućile da taj centar ispunji svoju namenu.³¹

Miloš Kocić, menadžer niške agencije Bulevar nekretnine, ukazao je na nove “deatnosti” Centra tokom rata u Ukrajini. “Rusi u Niš stižu preko Rusko-srpskog humanitarnog centra, u grupama od po desetak”. Oni se obraćaju njegovoj agenciji za iznajmljivanje stanova, ali se obraćaju i Centru.³²

Sumnja u aktivnosti Centra ostaju i dalje. Evropski parlament je tražio “da Srbija odmah prekinu svu vojnu saradnju sa Rusijom, koja se često kamuflira kao civilne aktivnosti, kao što je ‘regionalni humanitarni centar’ u Nišu”.³³

Nedavno je sa jednog ruskog portala lansirana vest da će Rusija otvoriti vojnu bazu u Srbiji, što je predsednik Vučić odmah demantovao, kao i ruski ambasador u Beogradu. Međutim, ta vest je ponovo lansirana u ruskom filmu “Srbija – znaci rata”. Reč je o sadržaju koji predviđa novi rat na Balkanu, sugerise oštre političke podele. U filmu se kao sagovornici pojavljuju predstavnici ekstremno desničarskih organizacija u Srbiji, poput Miše Vacića.

Film je lansiran u vreme pojačanih tenzija na Kosovu, pregovora koji se vode u Beogradu o formiranju nove vlade, ali i u trenutku kad predsednik Srbije upozorava da je Srbija pozornica za posredni rat između Istoka i Zapada. Istovremeno film koincidira i s objavom nove ruske spolj-nopolitičke doktrine utemeljene na konceptu “ruskog sveta”.³⁴

31 Isto.

32 Isto.

33 Isto.

34 <https://www.euronews.rs/srbija/politika/61596/alarm-zbog-ruskog-filma-zloslutno-predvidanje-sukoba-u-srbiji-novi-pritisak-iz-kremlja-vest>.

U jednom delu filma ruski ambasador u Beogradu Aleksandar Bocan Harčenko govori o ruskoj vojnoj bazi u Srbiji sledećim rečima: “S jedne strane, to je suvereno pitanje Srbije, a s druge strane, to je interes Rusije. Ipak, izgradnja vojne baze trenutno nije na našoj agendi”.³⁵ Bocan Harčenko je doduše naveo da Rusija nema nikakvih zahteva za otvaranje vojne baze u Srbiji, niti je to srpska strana tražila.³⁶

Film, kao i pominjanje ambasadora ruske vojne baze, je takođe svojevrsni pritisak na Srbiju posebno u situaciji kad Rusija vojno gubi u Ukrajini.

SRBIJA I UKRAJINSKI RAT

Rusija je od početka invazije na Ukrajinu intenzivirala diplomatske i druge napore na Zapadom Balkanu, koga Zapad, percipira kao najranjivije područje za eventualne nove ruske akcije. Zapadni mediji i analitičari čak su spekulisali i s mogućnošću otvaranja drugog fronta na Balkanu. Dva su razloga za takvo ponašanje Rusije: da se naškodi i kompromituju EU i NATO i da se proširi sfera uticaja Moskve u Evropi.

Brojne su izjave ruskih ambasadora u regionu koje se istovremeno i pretnje lokalnim liderima. Tako je ruski ambasador u Sarajevu Igor Kalabuhov, s kojim Milorad Dodik ima izvanrednu saradnju, u nekoliko navrata zapretio Bosni i Hercegovini u slučaju da razmišlja o članstvu u EU. Istovremeno su iz Moskve dolazila upozorenja EU da prekine sa “kolonizacijom” Zapadnog Balkan”. Intenzivirani su i napadi na visokog predstavnika Kristijana Šmita, koga je portparolka Ministarstva spoljnih poslova Rusije Marija Zaharova nazvala “varalicom koja nema međunarodnu punomoć”.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

Sve je jasnija pozicija Srbije u pogledu ruske agresije na Ukrajinu. Naime, osim što se priključila UN rezoluciji o podršci teritorijalnom integritetu Ukrajine i osudi agresije, Srbija je u svakom pogledu uzela stranu Rusije. Očekivanja da bi Srbija mogla uvesti sankcije Rusije, barem ograničene, pale su u vodu. Aleksandar Vučić je izričito odbio Šolcov “oštar zahtev” da uvede sankcije Rusiji.³⁷

Predsednik Vučić tvrdi da Srbija neće menjati odnos prema sankcijama koji je zauzela na početku ruske agresije. Rekao je: “To je naša politika i trenutno ne razmišljamo o promeni naše politike. Mislim da su se naše politike koje smo da sada vodili pokazale kao mudre, uprkos svim teškoćama koje smo morali da izdržimo”.³⁸ Na zajedničkoj konferenciji sa Borutom Paharom u Sloveniji je pak izjavio “da Srbija ima obavezu da se priključi evropskoj spoljnoj politici neposredno pred članstvo u EU, a da Srbiju još niko nije obavestio da je pred članstvom niti vidi da planiraju da nas obaveste”.³⁹

Ruski ambasador Bocan-Harčenko javno opominje Vučića i tvrdi da “Vučić neće promeniti stav o sankcijama Rusiji”. On ističe da “pritisci i pokušaji da se primora Beograd da okrene leđa Rusiji postoji i postojaće”, ali, kako ističe, “na osnovu Vučićevih zvaničnih izjava i ličnih kontakta sa njim, postoji razlog da verujemo da je Vučićev pristup u pogledu odbijanja antiruskih mera veoma stabilan i principijelan i da će tako ostati”.⁴⁰

Smatra da orijentacija Srbije ka EU nije upitna, ali da je problem što je Zapad svoje zahteve na

³⁷ <https://www.politika.rs/sr/clanak/509396/Solc-na-ostarnacin-trazi-da-se-prikljucimo-sankcijama-protiv-Rusije>.

³⁸ <https://www.pecat.co.rs/2022/08/srbija-nece-razmisljati-o-uvodjenju-sankcija-rusiji-tvrdi-vucic/>.

³⁹ <https://www.euronews.rs/srbija/politika/61092/vucic-posle-sastanka-s-pahorom-kako-da-objasnim-narodu-ako-uvedemo-sankcije-rusiji-stavite-se-nekad-u-nase-cipele-vest>.

⁴⁰ <https://www.rtcg.me/vijesti/region/374380/vucic-nece-promijeniti-stav-o-sankcijama-rusiji.html>.

evropskom putu prema Beogradu sveo na tri: pridruživanje antiruskim sankcijama, priznavanje nezavisnosti Kosova i smanjenje veza sa rukovodstvom Republike Srpske". On smatra da su to "zahtevi koji su najosjetljiviji i apsolutno neprihvatljivi za Beograd".⁴¹ U suštini ovakvim izjavama pothranjuju se srpske aspiracije i očekivanja da će Rusija omogućiti njihovu realizaciju.

Uprkos pritiscima sa obe strane, Beograd još uvek ima percepciju o geostrateškoj relevantnosti, što je samo donekle tačno. Geopolitički značaj Srbije je dosta umanjen okruženjem u kome dominiraju članice NATO. Međutim, potencijal nestabilnosti leži u činjenici da ruske službe neometano funkcionišu, ne samo u Srbiji već i u Bosni i u Crnoj Gori.

Srbija za Rusiju ima politički značaj, jer sa njene teritorije može da utiče na prilike u regionu, posebno preko Srpske pravoslavne crkve. Nedavna kriza na severu Kosova izbila je i brzo zamrla, jer niko nije želio eskalaciju. Beograd podstiče tenzije na severu Kosova već nekoliko meseci i demonizuje kosovskog premijera, navodeći da sprema pogrom Srba sa Kosova. Očigledno je da Rusija podstiče tenzije koje su i dovele do krize.

IDENTITET SRBIJE

Sva postsocijalistička društva prošla su, ili prolaze kroz krizu identiteta. U tom smislu politika istorije je, kako ističe Milan Subotić, sastavni deo "politike identiteta", čiji je značaj srazmeran krizi samorazumevanja zajednice, kao i pokušaja razrešenja te krize formulisanjem i nametanjem esencijalističkog kolektivnog, najčešće, nacionalnog identiteta.⁴²

Srbija je možda jedna od tih zemalja koja se suočava sa velikim preprekama u sopstvenom samodefinisanju: s jedne strane se obračunava sa socijalsitičkim nasleđem i Jugoslavijom, a s druge, ratnim nasleđem iz devdesetih. Važnu ulogu u kreiranju novog identiteta Srbije ima i Rusija, čije je prisustvo na kulturnoj i političkoj sceni sve izrazitije i sve uticajnije.

Rusija pothranjuje srpsku frustraciju i tezu da je Jugoslavija bila srpska zabluda. Isto tako i tezu o veštački stvorenim nacijama, poput, na primer, Makedonaca, Bošnjaka, Crnogoraca. Istovremeno, uticajni proruski konzervativni blok osnažuje rusku komponentu u srpskom identitetu, odnosno doprinosi "rusizaciji srpske nacije", sa tezom o superiornosti pravoslavne civilizacije, vizantijskog nasleđa, slovenstva, uzajamnoj istorijskoj pomoći. Nikita Bondarjev, ruski ekspert za Balkan je svojevremeno u pismu srpskoj opoziciji istakao da je "najvažnije dostignuće Aleksandra Vučića u tome što je tokom njegove vladavine rusofilstvo u Srbiji postalo mejnstrim. Kritika Rusije i Vladimira Putina u Srbiji danas jednaka je političkom samoubistvu".⁴³

Osim toga, srpski nacionalisti imaju izrazito antizapadni stav, koji proizilazi, između ostalog, i iz razumevanja da je interes Zapada da dezintegriše srpski nacionalni prostor, odnosno spreči konstituisanje jedinstvene srpske nacionalne države, koja bi bila snažna balkanska politička jedinica oslonjena na Rusiju.

Dominantni deo akademske zajednice, osim što je iliberalan, velike nade polaže u rusku podršku kad je reč o realizaciji "srpskog sveta". "Srpski svet" kao kovanica ušao je u upotrebu 2013 po ugledu na "Ruski svet".

⁴¹ Isto.

⁴² Milan Subotić, Napred u prošlost, Fabrika knjiga, 2010, str.13.

⁴³ <https://www.vesti.rs/Intervju/>

Nikita-Bondarev-Zasto-podrzavamo-Vucica-2.html.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Rat u Ukrajini bacio je sasvim drugačije svetlo na proces proširenja EU, jer se od zemalja kandidata traži da zauzmu konkretan stav za ili protiv rata u Ukrajini. EU je postala obazrivija prema Zapadnom Balkanu i insistira na usaglašavanju njihovih stavova sa njenom spoljnom politikom.

Srbija u suštini nema spoljnu politiku niti je do sada usvojila strategiju o spoljnoj politici u Skupštini. Njena spoljna politika je izraz njenih frustracija i nesposobnosti da prihvati novu realnost. Spoljna politika koja se oslanja na četiri stuba (EU, Kina, Rusija i SAD) ukazuje da se Srbija nije odredila prema svojoj budućnosti. Još uvek je na snazi politika koja je dovela do brutalnog raspada Jugoslavije. "Srpski svet" se aktivno sprovodi u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini.

Držanje Srbije uz Rusiju znači održavanje klerikalno totalitarnog sistema koji proizvodi strahove od drugačijeg i održava status quo. Država i SPC sistematski promovišu i sugerišu takav stav. Kosovo služi samo kao moneta kojom se koriste i Srbija i Rusija služe, a ustvari ga zloupotrebljavaju.

Bezbednosni i ekonomski interesi Srbije su vezani za Zapad. Srbija je već okružena EU i NATO zemljama i kao usamljeno ostrvo čeka na promene geostrateških odnosa koji bi omogućili realizaciju njenih aspiracija, kao i vodeću ulogu u regionu. Ukoliko Srbija ne zauzme jasan stav u odnosu na Rusiju trpiće ozbiljne posledice, što će se odraziti i na njen ekonomski opstanak, na direktne strane investicije i generalno ekonomski i društveni napredak.

Ruska politika sabotira napredak Zapadnog Balkana prema EU; ona će nastojati održati disfunkcionalnost zemalja Zapadnog Balkana. Jer, ruska uloga na Balkanu nije značajna po ekonomskom angažmanu, osim u energetske sektoru. Rusija je ogledalo ovdašnjih neuspešnih transformacija i tranzicija. Savezništvo sa Rusijom bazira se na frustraciji i otporu vrednosti-ma na kojima počiva savremena Evropa. Srpska javnost koja većinski i dalje podržava i Rusiju i Putina, uopšte ne shvatajući i ne razmišljajući o tome šta za Srbiju znače odnosi sa EU i gde bi se Srbija našla u slučaju prekida odnosa sa Unijom, na primer, od viza do investicija.

Samo dok balkanske zemlje veruju u vojno prisustvo SAD u Evropi, napredak evropskih integracija i priklanjanje zapadnoj strani jesu garancija za održivu stabilnost i bezbednost regiona. U suprotnom, Balkan još uvek ima potencijal za ratne sukobe, posebno ukoliko ruski maligni uticaj ostane prisutan.

Bosni i Hercegovini i Kosovu je potreban put ka članstvu u NATO, a prozapadnim snagama u Crnoj Gori nužna čvršća podrška koja bi uklonila promoskovske nacionaliste koje promoviše srpski predsednik.

Zapadnom Balkanu su potrebne jasne, bez odlaganja, mere i geopolitičke oduke Brisela, poput onih koje su se, sada se vidi koliko su bile dalekovide i delotvorne, svojevremeno odnosile na Bugarsku i Rumuniju.